

Наталія Вадимівна Лук'янчук,

кандидат психологічних наук,
провідний науковий співробітник
відділу діагностики обдарованості
Інституту обдарованої дитини НАПН України,
м. Київ, Україна

УДК 371.26+159.9

ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНА МОДЕЛЬ ФОРМУВАННЯ СОЦІАЛЬНО-КОМУНІКАТИВНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ ОБДАРОВАНИХ УЧНІВ

Стаття посвячена вопросам компетенции и компетентности. Охарактеризованы четыре уровня компетентности. Представлена психолого-педагогическая модель формирования социально-коммуникативной компетентности одаренных учеников. Показаны основные блоки работы: структурно-содержательный, процессуальный и результативно-диагностический. Уточнены уровни сформированности социально-коммуникативной компетентности одаренного ученика.

Ключевые слова: одаренные ученики, компетенция, компетентность, психолого-педагогическая модель, социально-коммуникативная компетентность.

The article is devoted to questions of competency and competence. We describe four levels of competence. Submitted by psycho-pedagogical model of social and communicative competence of gifted students. The basic units of work: structural and substantive, procedural and effective diagnostic. Refined levels of formation of social and communicative competence of gifted students.

Key words: gifted students, competence, competency, psycho-pedagogical model of social and communicative competence.

Сучасна система освіти України пропонує вдосконалення формування компетенцій/компетентностей як у вчителів, так і в учнів. На сьогодні навчально-виховний процес ЗНЗ країни активно впроваджує компетентнісний підхід (Н. М. Бібік, Л. С. Ващенко, О. І. Локшина, О. В. Овчарук, Л. І. Парашенко, О. І. Пометун, О. Я. Савченко та ін.), оскільки компетентності є тими індикаторами, що дозволяють визначити готовність старшокласника чи випускника ВНЗ до життя, його подальший розвиток, самореалізацію та активну участь у суспільному житті. Актуальним є отримання під час навчання у ЗНЗ та ВНЗ таких компетентностей, що у «дорослому житті» дадуть змогу особистості ефективно застосувати отримані знання, вміння та навички у навчанні, професійній діяльності, а також реалізувати власний потенціал, продовжувати розвиватися.

Однією з важливих проблем освіти є питання підтримки і супроводу обдарованих дітей та молоді. Від розвитку соціально-комунікативної компетентності обдарованих учнів залежить їхнє подальше майбутнє, вміння будувати ефективні та конструктивні відносини та якісна реалізація їхнього потенціалу.

Сьогодні в Україні немає єдиного трактування таких понять як «компетентність» і «компетенція».

Схожість понять не є випадковістю, адже вони походять від одного джерела (від латин. *competentia* – узгодженість, відповідність, а *competo* – відповідати, бути гідним, здатним) [11]. Незважаючи на певну схожість поняття «компетентність» і «компетенція» мають відмінності, тому ми розглядаємо їх як різнорівневі й окреслюємо по-різному, застосовуючи визначення відомих науковців, дослідників (М. С. Головань, О. А. Грішнова, Л. М. Калініна, О. І. Ляшенко, О. І. Пометун, А. В. Хуторський та ін.).

За великим тлумачним словником сучасної української мови: компетенція – це гарна обізнаність у чому-небудь, коло повноважень певної організації або особи. Компетентний – це той, який має достатній рівень знань в якій-небудь галузі; кваліфікований, ґрунтується на знанні, з чим-небудь гарно обізнаний, тямущий [2]. На думку О. І. Пометун, компетенція – це інтегративне поняття, що містить такі аспекти, як готовність до: цілепокликання; оцінювання, дії, рефлексії [7]. О. В. Кучай зазначає, що компетентність – це володіння людиною відповідною компетенцією, що охоплює особисте ставлення до неї та предмета діяльності. Дослідник наголошує, що хоча поняття компетентність і компетенція розмежовані у визначенні, однак сукупно вони відображають цілісність і збірну,

інтеграційну суть результатів як освіти, так і діяльності людини [8]. Встановлюючи співвідношення між поняттями «компетенція» і «компетентність», ми зазначаємо необхідність їх розмежування. На основі того, що компетенція визначається певною організацією, установою, державою, як наперед задана вимога до знань, умінь та навичок, якими повинна володіти особистість, для успішної діяльності в межах тієї сфери, де ця діяльність буде здійснюватися. Компетентність є надбанням особистості, визначає якісний рівень, засвоєння в наслідок навчання знань, умінь та навичок, а також здатності застосувати їх, на основі власного досвіду, у процесі здійснення певної діяльності [3]. Отже, підкреслюємо, що компетенція пов'язана з певним видом діяльності, тоді як компетентність – з особистістю, її внутрішніми якостями та здібностями. Для того, щоб формувати в учнів ЗНЗ соціально-комунікативну компетентність необхідно розуміти, в якій діяльності особа має мати певні компетенції, щоб оволодіти нею.

Соціально-комунікативну компетентність часто розглядають як дві окремі компетентності – соціальну і комунікативну, що стосуються вміння особи взаємодіяти зі соціумом та спілкуватися з іншими людьми (О. І. Локшина, О. В. Овчарук, О. Я. Савченко, П. А. Шептенко та ін.). Часто комунікативну компетентність трактують, як винятково філологічне поняття, що стосується знань, умінь у використанні мови та мовних одиниць (І. А. Зимня, К. М. Левітан, Д. Хаймс, П. Бахман та ін.) [1; 4; 5; 7; 9; 12–14].

Через те, що соціально-комунікативну компетентність розуміють як здатність людини до встановлення та підтримки необхідних контактів з оточуючими людьми, то вважається, що вона містить систему знань та навичок, що забезпечують оптимальне спілкування. Соціально-комунікативна компетентність пов'язана з умінням змінювати рівень і коло комунікацій, умінням розуміти інших та бути зрозумілим для них [1; 5; 12; 13].

В Інституті обдарованої дитини НАПН України науковцями сектору «Соціалізація обдарованої дитини» здійснювалася розробка ефективної методики оцінювання соціально-комунікативної компетентності. Після ретельного аналізу психолого-педагогічних

джерел з питань компетентності Г. Білицької, О. Бодальова, Н. Геза, І. Зимньої, Д. Ізаренкова, С. Нікітіної, В. Топалової та ін. [4–6; 9; 12–14] було визначено, що соціально-комунікативна компетентність – це здатність людини забезпечувати власні потреби і цілі за допомогою створення партнерських відносин з іншими, згідно з їхніми очікуваннями, потребами і цілями у межах суспільно прийнятної поведінки, а також завдяки ефективній комунікації (табл. 1) [6]. Детальне обґрунтування структурної моделі соціально-комунікативної компетентності подано у праці О. А. Ковальової [6]. Потрібно уточнити, що заявлена соціально-комунікативна компетентність містить 15 компетенцій, кожна з яких пояснює певний критерій. У цілому їх сформувалося 45.

Компетентність неможливо сформувати одразу, оскільки це довготривалий і нескінченний процес, що має певну циклічність. Тому ми погоджуємося з думкою італійської дослідниці М. Фателлі [15], яка припустила, що комунікативна компетентність залежно від рівня розвитку буває: *неусвідомлена, репродуктивна, продуктивна і творча*. На нашу думку, соціально-комунікативна компетентність має такі ж чотири рівня. Критерієм першого рівня, неусвідомленої компетентності, є несамостійна діяльність учня, побудована на підказках вчителя, коли він виконує провідну роль у навчальній діяльності та вимагає правильних відповідей від учня, не визнаючи його права на помилку і діалог. Така ситуація можлива, коли не пощастило зі вчителем або учень відчуває значні труднощі у формуванні загальних навчальних понять та способів навчальної діяльності.

Критерієм другого, репродуктивного рівня є наявність лінгвістичних знань в учня за недостатнього вміння їх застосовувати. Репродуктивна діяльність виконується по пам'яті або за заданим алгоритмом, вчитель чекає від учня успішного виконання завдань, що вимагають простих розумових операцій, а також організує обмін незалежними висловлюваннями між учнями.

Критерієм продуктивного рівня виступає достатнє володіння учнями лінгвістичними вміннями: методами аналізу, синтезу, порівняння, узагальнення. При цьому синтез лінгвістичних знань та вмінь використовується,

Таблиця 1

Структурна модель соціально-комунікативної компетентності

Соціально-комунікативна				
Соціальна			Комунікативна	
Суспільна	Інтерактивна	Автономна	Вхідна комунікація (або Рецепція)	Вихідна комунікація (або Продукування)
Дотримання суспільних норм	Створення стосунків	Рефлексія	Сприймання інформації	Передача інформації
Розуміння та виконання суспільних ролей	Опрацювання конфлікту	Самоконтроль	Сприймання стану та відношення	Передача почуттів та стану
Суспільна активність	Співпраця	Самооцінка	Сприймання потреб, цінностей та поглядів	Вплив, переконання

як інструмент пізнання. Для учнів цього рівня характерною є продуктивна діяльність, що виконується за самостійно створеним або прийнятим типовим алгоритмом, перетвореним у ході самої дії. Розумова діяльність опосередкована словесно-логічною формою. Учитель організовує саморозкриття, взаєморозуміння і прагнення до взаєморозкриття учнів, досягаючи високого рівня соціальної реалізації учнів як у діяльності спілкування і навчання, так у створенні індивідуального культурного продукту/продукції навчальної діяльності (наприклад, письмового тексту).

Критерієм творчого рівня є самореалізація компетентної особистості, здатної до самостійно-творчої навчальної діяльності на базі набутих знань, умінь, цінностей і смислів. Учень ставить та вирішує завдання, що потребують узагальнення даних і твор-

чого мислення, прагне до розуміння іншого з метою пошуку нової істини, вступає у «партнерство», транслюючи соціальну відповідальність – вищий рівень соціалізації [11; 15].

На думку М. Фателлі, четвертий рівень компетентності – це творча компетентність є найвищим. Учні, які вийшли на четвертий, творчий рівень, не лише успішні у навчанні та соціальній реалізації, але й орієнтовані на взаємодопомогу іншим учням і партнерство [15].

Отже, нами пропонується психолого-педагогічна модель формування соціально-комунікативної компетентності обдарованих учнів початкової та основної школи (рис. 1) з урахуванням того, що рівень сформованості соціально-комунікативної компетентності буде постійно змінюватися та вдосконалюватися.

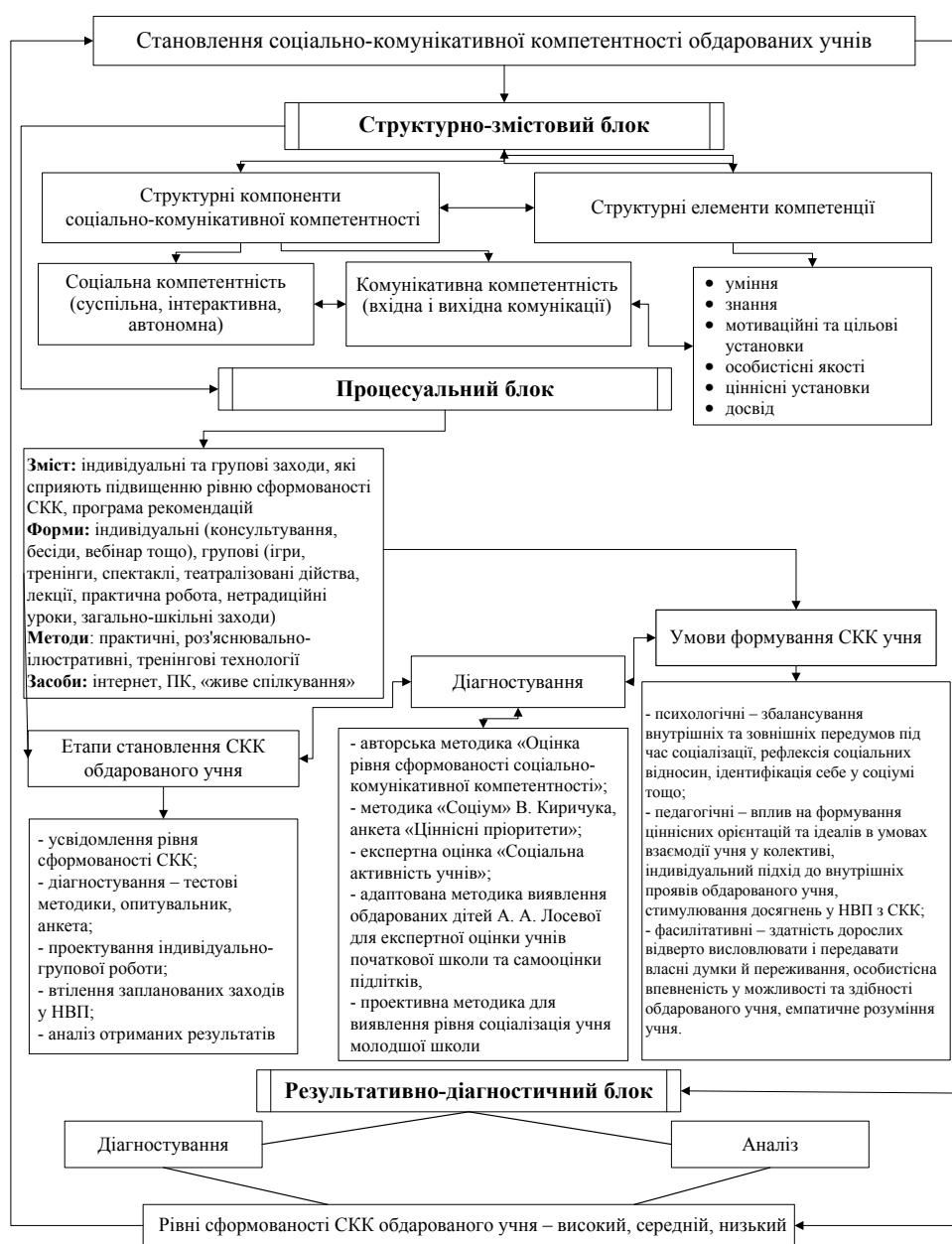

Рис. 1. Психолого-педагогічна модель формування соціально-комунікативної компетентності обдарованих учнів початкової та основної ланки ЗНЗ

Становлення соціально-комунікативної компетентності обдарованих учнів має здійснюватися за трьома етапами, що в моделі названі блоками: *структурно-змістовим, процесуальним, результативно-діагностичним*.

Структурно-змістовий блок містить як структурні компоненти соціально-комунікативної компетентності (де соціальна компетентність представлена суспільною, інтерактивною й автономною, а комунікативна – вхідною і вихідною компетентностями), так і структурні елементи компетенцій. Кожна з визначених компетенцій має критерії: *знання, вміння, мотиваційні та цільові установки, особистісні якості, ціннісні установки та досвід*.

У процесуальному блоці визначено зміст, форми, методи і засоби діяльності вчителя; запропоновано діагностичні методики та ефективні умови формування соціально-комунікативної компетентності учнів; проаналізовано етапи становлення соціально-комунікативної компетентності. Зміст діяльності вчителя з формування соціально-комунікативної компетентності обдарованих учнів містить індивідуальні та групові заходи, що сприятимуть підвищенню рівня її сформованості. Для цього можна застосовувати такі форми діяльності: *індивідуальні* – консультування, бесіди, віртуальні мережі, вебінари тощо; *групові* – ігри, тренінги, спектаклі, театралізовані дійства, лекції, практичні роботи, нетрадиційні навчальні заняття, загальношкільні заходи. Під час навчальної діяльності з обдарованими учнями вчитель може використовувати *практичні, роз'яснювально-ілюстративні* методи та тренінгові технології. Сьогодні учителям важливо користуватися не лише «живим спілкуванням», а й враховувати застосування дітьми інформаційно-комунікативних технологій у повсякденному житті.

Формування соціально-комунікативної компетентності обдарованих учнів має відбуватися за психологічними, педагогічними та фасилітативними умовами. Психологу і вчителю важливо враховувати внутрішні та зовнішні передумови, що виникають під час спілкування з обдарованими учнями. Вони мають дотримуватися певного балансу у взаємодії, допомагати учню відрефлексувати соціальні відносини та знаходити власне місце у соціумі (ідентифікувати себе). Вчитель займає значне місце у житті учнів, а його вплив на формування ціннісних орієнтацій та ідеалів в умовах взаємодії учня у колективі, набуває важливої значущості. Учителю необхідно застосовувати індивідуальний підхід до кожного учня, а до обдарованого – особливо, адже внутрішні прояви обдарованості учнів потребують дбайливого та обережного відношення з боку дорослих. Також педагогічні умови передбачають стимулювання досягнень зі соціально-комунікативної компетентності у навчально-виховному процесі.

Забезпечення належних умов для реалізації особистісного розвитку та соціально-комунікативної компетентності обдарованих учнів створює фасилітативний супровід. Основними фасилітативними

умовами є здатність учителя відверто висловлювати та передавати власні думки й переживання учневі. Його особистісна впевненість у можливостях та здібностях обдарованого учня, емпатичне розуміння та ставлення до нього.

У процесуальному блоці передбачено діагностування обдарованих учнів. Створена О. А. Ковальновою методика «Оцінювання рівня сформованості соціально-комунікативної компетентності» дає змогу визначити поведінкові індикатори соціально-комунікативної компетентності за 5-бальною шкалою [6]. Методика «Соціум» В. О. Киричука та анкета «Ціннісні пріоритети» показує місце обдарованого учня у колективі, рівень його соціалізації та ціннісних орієнтацій. За допомогою анкети «Соціальна активність учнів» та адаптованої методики виявлення обдарованих дітей А. А. Лосевої вчителі та батьки дають учню експертну оцінку [10]. Методику виявлення обдарованих дітей А. А. Лосевої, що адаптована для самоперевірки, можуть самостійно заповнювати підлітки. Для виявлення рівня соціалізації учнів початкової ланки ЗНЗ нами було створено проєктивну методику «Птахи на дереві».

Після проведення вищезапропонованих заходів відбувається повторне діагностування обдарованих учнів початкової та основної ланки. Отримані результати аналізують та розробляють корекційні заняття, заходи для підвищення рівня сформованості соціально-комунікативної компетентності обдарованих учнів. Рівнів сформованості соціально-комунікативної компетентності три: *високий, середній, низький*. Так, наприклад, учень з високим рівнем сформованості завжди виконує правила спілкування/взаємодії, є зразком для інших. У спілкуванні з дорослими та однолітками він завжди керується правилами етикету, проявляє повагу до людей, їхнього часу, праці тощо, є зразком для інших. Також він має довготривалі дружні відносини, вміє приходити на допомогу, підтримувати друзів. Такий учень завжди проявляє позитивне ставлення до людей, природи, світу й активний у встановленні контакту з незнайомими дорослими, швидко знаходить спільну мову зі співрозмовником. Він завжди визнає власну провину, пробачає себе та інших, легко вступає у конфлікт, впевнено поводить себе у конфлікті та розв'язує його конструктивно. Також схильний до постійного самоаналізу, здатен виробляти власну думку та погляди, пояснити власну поведінку. Учень з високим рівнем компетентності має реалістичні уявлення про індивідуальні можливості, здатний критично сприйняти оцінку досягнень іншими і керувати зі своїми емоціями, вміє усвідомлено їх контролювати. Він емоційно чутливий, добре формує власні думки, чітко та ясно висловлюється тощо.

Формування високого рівня соціально-комунікативної компетентності відбуватиметься за наявності сприятливих дидактичних умов. Сприятливими дидактичними умовами визначаємо: врахування вікових особливостей учнів; успішну соціалізацію та соціальні умови; відпрацювання вчителями оптимальних

механізмів взаємодії; педагогічну майстерність вчителя; стимулювання учнів до розвитку соціально-комунікативної компетентності; впровадження прийомів активізації навчально-пізнавальної діяльності учнів; моделювання у навчальному процесі типових ситуацій спілкування та ефективної взаємодії.

Таким чином, вищезазначене підкреслює складність та багатогранність поняття соціально-комунікативної компетентності, визначає труднощі в її формування, враховуючи рівень сформованості особистості дитини, її світоглядну зрілість, а також рівень налаштованості на соціально-комунікативну діяльність тощо. Тому педагогічну діяльність над формуванням соціально-комунікативної компетентності обдарованого учня необхідно здійснювати постійно, поступово ускладнюючи та вдосконалюючи її.

Використані літературні джерела

1. *Вдовина С. А., Цветкова А. А.* Формирование социально-коммуникативной компетентности студентов педагогического колледжа [Электронный ресурс] // Концепт : научно-методический электронный журнал. – 2013. – № 5 (май). – Режим доступа: <http://e-koncept.ru/2013/13113.htm>. – Загл. с экрана.
2. Великий тлумачний словник сучасної української мови [Текст] / уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. – Київ : Ірпінь: Перун, 2002. – 1440 с.
3. *Головань М. С.* Компетенція та компетентність: порівняльний аналіз понять [Текст] / М. С. Головань // Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології. – 2011. – № 8. – С. 224–233.
4. *Зимняя И. А.* Ключевые компетентности – новая парадигма результата образования [Текст] / И. А. Зимняя // Высшее образование сегодня. – 2003. – № 5. – С. 34–42.
5. *Калініна Л. М.* Соціальна компетентність як об'єкт розвитку в навчальному процесі [Електронний ресурс] / Л. М. Калініна, І. М. Рябуха. // Теорія та методика управління освітою : електрон. наук. фах. вид. / Ун-т менедж. освіти НАПН України. – Київ : [б. в.]. – 2012. – № 9. – Режим доступа: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ttmuo_2012_9_46. – Назва з екрана.
6. *Ковальова О. А.* Модель соціально-комунікативної компетентності [Текст] / О. А. Ковальова. // Освіта та розвиток обдарованої особистості: щомісяч. науково-метод. журнал – № 11 (30). – 2014. – С. 27–33.
7. Компетентнісний підхід у сучасній освіті: світовий досвід та українські перспективи: бібліотека з освітньої політики [Текст] : монографія / Н. М. Бібік, Л. С. Ващенко, О. І. Локшина, О. В. Овчарук, Л. І. Паращенко, О. І. Пометун, О. Я. Савченко та ін.; за заг. ред. О. В. Овчарук. – К. : К. І. С., 2004. – 112 с. – С. 45–50.
8. *Кучай О. В.* Компетенція і компетентність – відображення цілісності та інтеграційної суті результату освіти [Текст] / О. В. Кучай // Рідна школа. – 2009. – № 11. – С. 44–48.
9. *Левитан К. М.* О содержании понятия «коммуникативная компетентность», Перевод и межкультурная коммуникация [Текст] / К. М. Левитан. – Екатеринбург : АБМ. – 2001. – Вып. 2. – С. 89–91.
10. *Лук'янчук Н. В.* Работа с коммуникативно обдарованими [Текст] : методичні рекомендації / Н. В. Лук'янчук. – Київ : Інститут обдарованої дитини. – 2014. – 126 с. – С. 107–112.
11. *Лук'янчук Н. В.* Теорія та практика підготовки педагогічних працівників до формування комунікативної компетентності обдарованих старшокласників з використанням інформаційних технологій [Текст] : метод. посіб. / Н. В. Лук'янчук, Н. А. Климова. – Київ : Інформаційні системи, 2011. – 184 с.
12. *Трофименко М. П.* Состояние проблемы развития социально-коммуникативной компетентности в образовательном процессе современного вуза [Текст] // Концепт : научно-методический электронный журнал. – 2012. – № 11 (ноябрь).
13. *Хуторской А. В.* Ключевые компетенции как компонент личностно-ориентированной парадигмы образования [Текст] / А. В. Хуторской // Народное образование. – 2003. – № 2. – С. 58–64.
14. *Шептенко П. А., Гиенко Л. Н.* Модель формирования социальной компетентности подростков общеобразовательного учреждения [Текст] / П. А. Шептенко, Л. Н. Гиенко // Мир науки, культуры, образования. – 2009. – № 3 (15). – С. 241–243.
15. *Morcellini Fatelli.* Le scienze della comunicazione. Le scienze della comunicazione – Competenza comunicativa: la capacità di produrre e comprendere messaggi nell'interazione comunicativa [Electronic resource] // Guerini e Associati. – Roma. – 2002. – P. 15–22. – Access: <http://www.inftube.com/marketing/comunicazione/Le-scienze-della-comunicazione54411.php>. – Heading from the screen.